

Šperk za časů gombíků

Příběh luxusních ženských ozdob
9. a 10. století v Čechách

Jiří Košta

Ludmila Barčáková

NÁRODNÍ
MUZEUM : 205 let

Šperk za časů gombíků

**Příběh luxusních ženských ozdob
9. a 10. století v Čechách**

Jewellery in the times of spherical buttons

**The story of luxurious women's ornaments
from the 9th and 10th centuries in Bohemia**

Jiří Košta

Ludmila Barčáková

Národní muzeum
Praha 2023

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/17.III.b, 00023272).

Vědecký redaktor:

PhDr. Marika Tisucká, Ph.D.

Recenzenti:

PhDr. Michal Lutovský

Mgr. Klára Fleková, Ph.D.

Autoři:

Mgr. Jiří Košta, Ph.D.

Národní muzeum - Historické muzeum

Oddělení pravěku a antického starověku

Václavské náměstí 1700/68, 110 00, Praha 1 – Nové Město

Ludmila Barčáková DiS.

Akademie věd ČR - Archeologický ústav AV ČR Praha, v. v. i.

Oddělení přírodních věd a archeometrie – pracoviště Restaurátorské laboratoře

Letenská 4, 118 00 Praha 1

Na obálce:

Pár stříbrných náušnic z hrobu 106b ze Staré Kouřimi. Foto Lenka Káchová.

© Národní muzeum, 2023

© Archeologický ústav AV ČR Praha, v. v. i., 2023

ISBN 978-80-7036-816-9 (pdf)

Obsah

Úvod.....	4
1. Mocenské elity a proměna společnosti v Čechách 9. a 10. století.....	7
Exkurs 1 – Kolínský knížecí hrob.....	14
2. Bohatství z českých hrobů – možnosti a meze poznání šperku	18
Exkurs 2 – Hroby vládců Staré Kouřimi.....	27
3. Charakteristika vybraných druhů šperku	30
3.1. Gombíky	31
3.2. Náušnice a záušnice	67
3.3. Náhrdelníky s kovovými prvky	88
3.4. Kaptorgy – závěsné schránky na amulety	106
3.5. Další druhy ozdob	125
Exkurs 3 – Dáma z Libice nad Cidlinou	130
4. Úloha luxusního šperku v raně středověké společnosti.....	133
Exkurs 4 – Dívka z Prahy-Vinoře.....	150
5. Zlatníci a šperkařské dílny.....	153
Exkurs 5 – Mohyla ze Želének	164
6. Technologie výroby šperků	167
6.1. Materiál	167
6.2. Od polotovaru k výrobku	174
Exkurs 6 – Kněžna ze Staré Kouřimi	194
7. Závěrem – otázka českých zlatnických dílen	198
Summary	217
Literatura.....	224

Úvod

V posledních staletích prvního tisíciletí našeho letopočtu měl za sebou šperk v Evropě a Středomoří dlouhý a rozmanitý vývoj a zlatníci ve špičkových dílnách pracujících v hlavních centrech tehdejšího křesťanského i muslimského světa ovládali celou škálu výzdobných technologií vycházejících z tradic antického šperkařství. Přesto, či možná právě proto, nás ohromuje mimořádné bohatství, rozmanitost a kvalita kovových okras, s nimiž se setkáváme v prostředí mojmírovské Moravy a Čech 9. a 10. století. Dnes je zřejmé, že většina těchto ozdob byla produkována v místních dílnách, jejichž řemeslníci dokázali přetavit bohatý soubor dovedností, který vycházel především z pozdně antické či byzantské šperkařské tradice, do nových estetických kvalit vyhovujících potřebám místních elit. Díky zvyku ukládání luxusních předmětů do hrobů se nálezy okras velkomoravského a povelkomoravského období řadí mezi nejvýznamnější soubory šperku v rámci středověké Evropy, které je možné systematicky studovat. Šperky velkomoravského rázu vstoupily jako jedny z mála místních fenoménů odhalených prostřednictvím archeologických výzkumů do povědomí běžných obyvatel, a začaly se dokonce v jistém smyslu znovu podílet na utváření identity československé a posléze české společnosti, jak ukazuje například reliéf gombíku dekorující avers české dvoukoruny.

Podíváme-li se zblízka na luxusní šperky 9. a 10. století pocházející z českých archeologických lokalit, budeme ohromeni mistrně rozvrženou kompozicí, citem pro detail a přesností provedení výzdoby. Překvapí nás, že většina okras přes bohatství výzdoby nepůsobí v očích dnešního člověka dojmem přetíženosti, jak se někdy u historického šperku stává, ale i po více než tisíciletí je vnímáme jako vyvážené a estetické. Položíme si otázku, jak je vůbec možné, že zlatníci dokázali bez zvětšovací optiky a dalších technologických vymožeností tak precizní výzdobu provádět. Budeme žasnout nad tím, kolik pozornosti a péle věnovali rozvrhu mimořádně složitých ornamentálních schémat na sférický povrch gombíku, přestože detaily výzdoby nemohly být při běžném mezilidském kontaktu patrné. Vyvstanou před námi otázky, kde, kým a pro koho byly takové ozdoby vyráběny, jakým způsobem se nosily a jakou úlohu v tehdejší společnosti měly? Také se začneme ptát, jaké předlohy inspirovaly jejich zadavatele a odkud přišli nebo získali znalosti zlatníci? Na většinu otázek, které se týkají fenoménu raně středověkého šperku, dosud jednoznačné odpovědi neznáme, přesto však můžeme říci, že se v posledních letech vědecké poznání v této oblasti posunulo významně kupředu. V této studii bychom chtěli představit především české nálezy šperku, které v řadě ohledů

dosud leží ve stínu početnějších souborů z hlavních center vojvodské Moravy. Kromě základní charakteristiky nálezů šperku se budeme snažit najít odpovědi na některé z představených otázek či alespoň naznačit pravděpodobná řešení.

Přestože nejstarší nálezové soubory s českým raně středověkým šperkem byly objeveny již v 19. století, většina dnešního fondu byla získána během rozsáhlých archeologických výzkumů podnikaných od poloviny 20. věku. V průběhu minulého století byly také definovány charakteristiky hmotné kultury vojvodské Moravy i předpřemyslovských a raně přemyslovských Čech. Teprve v posledních desetiletích se však, díky katalogové publikaci většiny klíčových moravských i českých pohřebišť, otevírají možnosti systematického vyhodnocení jednotlivých kategorií raně středověkého šperku a ozdob kroje (např. *Ungerma*n 2017; 2021; *Robak* 2013; *Profantová a kol.* 2015; *Tomková a kol.* 2020; *Krupičková* 2022). V popředí zájmu archeologů stála vždy problematika datování archeologických kontextů a nálezů, která je důležitým východiskem pro pochopení dynamiky studovaných kulturních procesů. Tématu raně středověkých okras byla v tomto kontextu vždy věnována poměrně značná pozornost a v posledních desetiletích se zájem o vytvoření jejich systematické chronologie, podepřený metodickými přístupy, ještě zintenzivnil (*Ungerma*n 2005; 2006; *Galuška* 2013; *Robak* 2013; *Chorvátová* 2023). Nové možnosti v této oblasti otevírá systematické radiouhlíkové datování ostatků (*Macháček a kol.* 2016, 166–169; *Macháček – Dresler – Přichystalová* 2018; *Košťová a kol.* 2022; *v tisku*).

Zcela nové možnosti poznání šperku, jež je doposud v začátcích, poskytuje analytický technologický a materiálový výzkum šperku. Díky špičkovým odborným pracovištím v obou Archeologických ústavech AV ČR je v posledních patnácti letech systematicky zkoumána technologie konstrukce a výzdoby i materiálové zpracování raně středověkého šperku, velký prostor je také věnován metodice sběru dat a omezením při jejich vyhodnocení (např. *Ottenwelter – Děd – Barčáková* 2014; *Ottenwelter et al.* 2020; *Ottenwelter* 2023). Standardem se stalo rentgenové snímkování, které je v případě složitějších předmětů možné rozšířit o průzkum počítačovým tomografem. Důležitou součástí analytického vyhodnocení šperků je mikroskopický průzkum, jehož prostřednictvím je možné odhalit a fotograficky zdokumentovat stopy po pracovních nástrojích, charakteristické detaily výrobních postupů či mikrostrukturu materiálu. V současné době je možné volit mezi několika druhy analýz prvkového složení podle záměru výzkumu. Získané informace o konstrukci předmětu se stávají základem pro rekonstrukci postupu výroby šperku i užitého materiálu. Výsledkem dlouhodobého systematického sběru dat z technologického průzkumu může být rozšíření znalostí o distribuci řemeslných postupů a tradic, a možná také o zdrojích některých surovin pro výrobu okras.

Technologický průzkum otevírá možnosti bližšího poznání řemeslných postupů při výrobě šperku. Přináší odpověď na otázky, jak byl předmět zhotoven, jaké musel řemeslník ovládat techniky a jaké nářadí potřeboval na výrobu. K verifikaci teoretických předpokladů pak slouží experimentální výroba šperku (např. Čáp – Macháček – Špaček 2011; Barčáková 2014; Frolíková – Ottenwelter – Barčáková 2020; Ottenwelter et al. 2020). Vzhledem k náročnosti šperkařských technologických postupů je vhodné, a v některých případech dokonce nezbytné, aby experiment prováděl profesionální zlatník. Během experimentu je třeba pokud možno dodržovat původní postupy a odpovídající nástroje, technologie a materiály používané při výrobě a jeho průběh je vždy podrobně dokumentován. Při experimentální výrobě je hodnocena náročnost výroby předmětu, proveditelnost určitou technologií, sleduje se počet užitých komponent, přibližný počet a způsob pájení a orientačně časová dotace. Ta je pro pochopení náročnosti výroby klíčovým kritériem, ale je nutné brát zřetel na to, že každý zlatník má jiné tempo práce, zkušenosti a um. Proto údaj o době výroby může posloužit hlavně při srovnání většího množství výrobků zhotovených jedním experimentátorem.

1. Mocenské elity a proměna společnosti v Čechách 9. a 10. století

V průběhu 9. a 10. století prošly oblasti středovýchodní, východní a severní Evropy dalekosáhlou proměnou, na jejímž počátku stály pohanské segmentární společnosti a na konci monarchie, které splňovaly některé charakteristiky raných států a v nichž našlo pevné místo křesťanství. Jejich reprezentace se identifikovala se světem křesťanské Evropy a ony jí začaly být také jako jeho součást vnímány (např. *Berend ed. 2007*). Průběh, charakter i výsledky těchto procesů se lišily v závislosti na vnějších i vnitřních podmínkách a jejich úspěch nebyl zdaleka zajištěn. Násilně a razantně byl ukončen například vývoj mojmírovské Moravy (*Třeštík 1987; 1991; Měřínský 2006, 908–966; Štefan 2011; Macháček – Wihoda a kol. 2016*). Jinde se nestačily integrační procesy ani plně rozvinout a místní společnost byla včleněna do politických celků silnějších sousedů. Ve všech případech měly na vzniku nových mocenských útvarů zásadní podíl elity, z jejichž zástupců se etablovaly vládnoucí dynastie obklopené formujícím se správním aparátem (pro mojmírovské a přemyslovské knížectví např. *Třeštík 2001; Kalhous 2012; Štefan 2014; Poláček et al. 2020; 2022*).

V procesu integrace obyvatel Čech měla zásadní význam geomorfologie. Prstenec lesnatých hor obepínající českou kotlinu poskytoval jejím obyvatelům přirozenou ochranu, na druhou stranu však minimalizoval kontakt agrárních komunit s okolními regiony. Nevelká česká země se sice rozkládá uprostřed Evropy, ale bez přístupu k moři a s jedinou říční trasou směřující po Labi na severozápad zůstávala vždy poměrně izolována. Napojení na dálkové obchodní cesty, jejichž prostřednictvím obvykle pronikaly nové kulturní impulsy, bylo proto vždy výsledkem krátkodobé souhry vnějších okolností a vnitřní stability, na druhou stranu se Čechám zpravidla vyhýbaly ničivé důsledky vojenských vpádů, které ohrožovaly raně středověkou Evropu.

Území Čech se do zorného úhlu karolínských písemných pramenů dostává až po ukončení avarských válek, konkrétně v roce 805. Záznamy od té doby průběžně svědčí o tom, že obyvatelé Čech byli vnímáni, a i sami sebe vnímali, jako jeden celek (např. *Třeštík 1997, 63–73*). V latinských pramenech západní a (později) i domácí provenience jsou známi pod názvem odvozeným od dávných keltských obyvatel Čech – *Boemi (Behemi, Bohemani, Beuwinidi atp.; viz Měřínský 2006, 69–80)*. Jak si tehdy sami říkali, není jisté – označení „Češi“ je bezpečně doloženo až v 1. staroslověnské legendě o svatém Václavu, datované do doby kolem poloviny 10. století

a dochované až v pozdně středověkých opisech, a nejnovější jazykovědné rozbory jména „Čech“ upozorňují rovněž na možnost relativně pozdní etnonymizace termínu, původně snad apelativa s významem „mladík“ (Blažek 2010).

Nejstarší slovanští obyvatelé Čech žili v málo rozvrstvené společnosti. Přesto již v 6. a 7. století jistě existovali předáci, kteří rozsuzovali spory, organizovali společné akce a jednali se zástupci jiných skupin (např. Třeštík 1997, 33–48). První zřetelné archeologické doklady sociální stratifikace v prostředí slovanských Čech datujeme do průběhu 8. století a raného 9. věku. Představují je početné nálezy jednotlivých kování avarských opasků a koňských postrojů i jejich místní napodobeniny (obr. 1–2), a také ostruhy s háčky odvozené od franských vzorů (obr. 3). Z nemovitých památek do tohoto období řadíme nejstarší raně středověká hradiště. Tyto projevy spojují českou kotlinu s předvelkomoravskou Moravou a ukazují nám svět založený na svébytných principech, ale ovlivněný avarským prostředím i křesťanskou západní kulturou zprostředkovanou kontakty s Bavorsky a Franky (souhrnně Měřínský 2002, 222–520; Hasil – Profantová – Levá 2020; Profantová – Hasil et al. v tisku). Oba tyto světy měly vliv především na výrazové prostředky vyšších vrstev, jež se v nálezech projevují téměř výhradně v mužské složce, které přisuzujeme status jízdních bojovníků. Hradiště byla budována v chráněných polohách

Obr. 1.

Avarské lité prolamované kování hlavního řemene opasku s figurou gryfa, pocínovaný bronz. Tismice, okr. Kolín (NM H1-249057; foto Jana Butzke).

Avar cast fitting of a main belt strap with openwork figure of a griffin, tinned bronze. Tismice, Kolín District (NM Prague H1-249057; photo by Jana Butzke).

Obr. 2.

Litá kování opasku a postroje avarského rázu, bronz a zlacený bronz. Praha – Dolní Liboc, hradiště Šárka (sbírka Národního muzea; foto Olga Tlapáková).

Cast fittings of Avar-style from belts and harnesses, bronze and gilded bronze. Praha – Dolní Liboc, Šárka hillfort (collection of the National Museum, Prague; photo by Olga Tlapáková).

Obr. 3.

Litá ostruha s háčky pokrytá bohatou geometrickou výzdobou. Hradišt'ko-Kersko, okr. Nymburk (NM H1-52967; foto Jana Butzke).

Cast hooked spur with rich geometric decoration. Hradišt'ko-Kersko, Nymburk District (NM Prague H1-52967; photo by Jana Butzke).

a opevňována dřevohlinitými hradbami a příkopy. Ta nejvýznamnější o rozloze několika desítek hektarů se stala nadregionálními centry s doklady specializované výroby a přítomnosti jízdních bojovníků. Stavba a údržba hradišť, jež se neobešly bez značných pracovních sil, vedla k nárůstu intenzity sociálních interakcí a vyžadovala osoby nadané autoritou a mimořádnými organizačními schopnostmi. Zdá se tedy, že z málo diferencované kmenové společnosti, tvořené sítí příbuzenskými svazky propojených klanů, začala tehdy vystupovat nová mocenská elita, jakkoliv byla tato reprezentace nejspíše doposud vytvářena zejména klany, ze kterých vzházela, *ad hoc* podle schopností a prestiže jednotlivců.

Přinejmenším od roku 788, kdy Karel Veliký založil v Horních Frankách marku ke kontrole hranic s Čechami, byli obyvatelé Čech vnímáni jako jeden politický celek. Reprezentaci kmene Čechů (*gens Bohemorum*), nejvyšší elitu Čech, tvořil v 9. století větší počet vévodů či knížat (písemné prameny zmiňují až 14 společně jednajících *duces*). Tito vévodové nejspíše zastupovali klany, které měly dominantní postavení v menších antropogeografických jednotkách. Doklad těchto útvarů snad můžeme hledat v některých později zaznamenaných označeních obyvatel regionů, jako byli například Zličané na Kouřimsku a Kolínsku, nebo Lučané a Lemuzi, sídlící v severozápadních Čechách. Z písemných pramenů vyplývá, že oporou moci vévodů byla hradiště, jejichž správa se dědila v rámci rodiny, a že se obklopovali družinou o počtu několika desítek věrných. Pilířem kmenových struktur byl sněm, který je zakotven v Kosmově podání přemyslovské dynastické legendy. Prameny naznačují i existenci institutu hlavního knížete, kterou nejpozději od 80. let 9. století dědičně držel rod Přemyslovců (souhrnně *Třeštík 1997; Kalhous 2012; 2018*).

Úspěch místních elit spočíval v udržování kontaktů a hledání konsensu s mocnými sousedy. Zpočátku byl tím klíčovým subjektem Avarský kaganát, původně nomádký kmenový svaz Avarů, kteří pronikli do Karpatské kotliny z východoevropských stepí v letech 567–568 a rychle rozšířili svůj vliv mezi okolní slovanské obyvatelstvo. Konflikt s Franky v letech 791–796 vedl ke zhroucení kaganátu a krátce poté zanikla i avarská identita a kultura (např. *Pohl 1988*).

Frankové začali do střední Evropy mocensky pronikat již v 6. století a roku 631 se merovejský král Dagobert I. dostal do konfliktu s kmenovým svazem, který se ustavil pod vedením kupce Sáma v oblastech na rozhraní avarské a franské sféry vlivu. Franská vojska byla tehdy Sámou poražena v bitvě u Wogastisburku, který je hledán mimo jiné i na českém území (*Lutovský – Profantová 1995; Měřínský 2002, 191–221*). V následujícím století moc Franské říše upadala, ale během 8. věku byla franská expanze obnovena majordomy a později panovníky karlovske dynastie. První karlovští panovníci nejprve obnovili kontrolu nad alamanským a bavorským knížectvím, v několika kampaních porazili Langobardy v Itálii a Sasy v severním

Německu, a nakonec rozvrátili Avarský kaganát. V 9. století proto představovala Franská říše zdaleka nejsilnější politickou entitu v kontaktu s českým územím (např. *Riché 1981; Costambeys 2011; Schieffer 2014*). Na jižní Moravě, kterou již od předchozího období spojovaly s obyvateli Čech blízké kulturní vazby, se během první poloviny 9. století zformoval pod vládou klanu Mojžírovců mocenský úvar, který dnes označujeme jako Velká Morava (např. *Třeštík 2001; Kouřil ed. 2014a; 2014b; Poláček et al. 2020; 2022, 13–88*). Nové geopolitické situace, ústící v poslední třetině 9. století do krátkodobé expanze a následné krize mojžírovské moci, využívaly české elity při vnitřních i vnějších mocenských hrách (např. *Štefan 2016*).

Volné zapojení do struktur Franské říše formou tributární závislosti, ke kterému došlo na začátku 9. století, otevřelo nejvyšším elitám Čech cestu do sítě nadregionálních kontaktů a vazeb podpořených sňatkovou politikou (*Třeštík 2001, 86–96*). Informace o jedné takové události se zachovala ve Fuldských análech, které nás informují, že se würzburgskému biskupu Arnovi podařilo roku 871 rozprášit velký svatební průvod směřující s dcerou českého vévody na Moravu. Lze soudit, že mohlo jít o svatbu knížete Svatopluka (*Annales Fuldenses, AD 871, 74*). Vztah českých elit k mojžírovské Moravě se proměňoval tak, jak dynamický byl vývoj tohoto mocenského útvaru. Na krátkou dobu během poslední třetiny 9. století dokonce mojžírovský vliv zastínil tradiční vazbu na Bavorsko a v době krize a rozkladu moravského knížectví na sklonku 9. a počátku 10. století se Čechy staly pravděpodobně útočištěm pro část moravských světských a církevních elit i specializovaných řemeslníků, včetně zlatníků (*Smetánka 1994; 2003, 38–53; Frolík 2014, 97–104*). Vliv dvou mocných sousedů na události v české kotlině demonstruje příklad „dvojího křtu“ české elity: pokřtění čtrnácti vévodů v Řezně roku 845 a Bořivojova křtu na Moravě v první polovině 80. let 9. století (např. *Třeštík 1997, 74–98, 312–347; Kalhous 2018*).

Z vyvolenců jednotlivých klanů se v Čechách během 9. století vytvořila majetná vrstva urozených. Svůj status mimo jiné demonstrovala prostřednictvím kostrového pohřbívání a vybavování zesnulých bohatými hrobovými přídávky. Hroby mužských elit charakterizují zbraně (sekery a meče) a ostruhy, jejichž prostřednictvím byl demonstrován bojovnícký a jezdecký status zemřelých (obr. 4). Oproti předchozímu období se objevily i výmluvné doklady žen z prostředí elity, které na poslední cestu doprovázel honosný šperk. Oblíbený zvyk vkládání bohaté výbavy do hrobů dětí je odrazem představ vyšších vrstev o dědičnosti společenského postavení, jakkoliv samotná potřeba takové okázalé demonstrace bohatství dokládá spíše nárok než právně ukotvený status (*Klápště 2005, 20–34; 2009; 2012; Štefan 2007; 2011, 334–339*). Ceremoniály, symbolické předměty a stavby i vzorce chování, které tato elita používala k udržení svého společenského postavení, přejímala

Obr. 4.

Jedna z páru luxusních měděných zlacených ostruh z kolínského knížecího hrobu zdobená filigránem, granulací a stříbrným plátováním (NM H1-55093; foto Lenka Káchová).

One of a pair of luxurious gilded copper spurs from the princely grave from Kolín decorated with filigree, granulation and silver plating (NM Prague H1-55093; photo by Lenka Káchová).

od sousedních prestižních společností – z karlovske Franské říše a mojmírovské Moravy. Výsledkem napodobování franských a moravských vzorů byl proces akulturace, jehož součástí se stala i christianizace (např. Štefan 2018). Zástupci nejvyšší elity začali vytvářet endogamní¹ skupinu, sňatkově propojenou s elitami okolních oblastí, čímž se zároveň postupně oddělovali od struktur původní klanové společnosti. K demonstraci moci sloužila opevněná sídla elit – vedle v Čechách doposud poměrně málo prozkoumaných dvorců rozlišujeme především hradiště, jejichž dřevozemní fortifikace byla od pokročilého 9. století posilována kamennými plentami, zdi z nasucho kladených kamenů, inspirovanými snad kontakty s franským prostředím (souhrnně Procházka 2009, 57–71; Štefan – Boháčová 2018).

Křest Přemyslovce Bořivoje (asi 883/4), který stojí na počátku kontinuálního budování církevních struktur, odstartoval další fázi přeměny společnosti (např. Třeštík 1997, 312–347). Křesťanství se zařadilo mezi ideologické nástroje legitimacy moci. Důležité ale je, že prostředky christianizace na dlouhou dobu ovládala

1 Endogamie je kulturní pravidlo přikazující uzavírat sňatky mezi členy téže skupiny.

výhradně přemyslovská knížata, což jim zaručilo výsostné postavení v komunikaci s okolními křesťanskými mocnostmi a stalo se i nástrojem pro definitivní prolovení tradičních kmenových struktur (např. *Sommer – Třeštík – Žemlička 2007; Štefan 2018*). Od závěru 9. století sledujeme dynamický růst středočeských hradišť svázaných s přemyslovskou mocí (Budeč, Levý Hradec, Klecany či Stará Boleslav), a především hlavního centra, které se zformovalo v aglomeraci kolem Pražského hradu. Na nekropolích v předpolí těchto hradišť pohřbívali zástupci nově zformované elity, k níž patřili zejména členové knížecí družiny a rodícího se správního aparátu, kteří byli panovníkovi zavázáni prostřednictvím klientských vazeb (viz níže). Jejich věrnost zajišťovala knížata zaopatřováním životních potřeb, garancí úspěchu a obdarováváním zbraněmi, cennostmi a statutárními symboly, jejichž prostřednictvím tato elita demonstrovala své společenské postavení. K zajištění těchto cenných předmětů potřeboval panovník kontrolovat dálkový obchod, těžbu a zpracování surovin i specializované řemeslníky (např. *Štefan 2018; Kalhous 2019*). Rozvinula se výroba prestižních artefaktů v místním prostředí, pražský trh se stal místem významného mezinárodního obchodu a koncentrace železářské výroby v pražské aglomeraci naznačuje intenzivní produkci zbroje a zbraní. Jedním z prostředků demonstrace kontinuity moci přemyslovské dynastie se stalo pohřbívání v kostelích, které nahradilo zvyk vkládání bohatého hrobového inventáře.

Vznik nových politických struktur nevedl k úplnému zničení prvků kmenové a náčelnické společnosti. Ty byly spíše využity a zahrnuty do nového rámce. Odrazem těchto procesů je kontinuita některých tradičních institutů, jako byl sněm či kníže Čechů, a zřejmě i části elitních rodů vzešlých ze starých klanů. Tři vrstvy, které modelovaly mentální krajinu raně středověkých Čech, se odrazily i v základních mýtech doby knížecí, jimiž jsou jednak pověst o příchodu Čechů, dále přemyslovský dynastický mýtus a konečně legendistický koncept tzv. Kristiána, který slučuje příběh o Bořivojově přijetí křtu a hagiografie sv. Ludmily a sv. Václava (*Kalhous 2012; 2018; Wihoda 2015, 55–82*).

Druhá polovina 10. století je spojována s obdobím teritoriální expanze Přemyslovců východním směrem a následné krize takto zformovaného útvaru. Konkrétní rozsah přemyslovské moci a její charakter v oblastech mimo českou kotlinu jsou předmětem diskusí a zdá se, že ji nelze přeceňovat. Mnohem větší historický dopad měla řada významných politických rozhodnutí prvních dvou českých Boleslavů, která vedla k mezinárodnímu ukotvení i vnitřnímu upevnění přemyslovského knížectví. Patří mezi ně mimořádný nárůst mezinárodních politických kontaktů s Otony a dalšími politickými exponenty v prostoru Říše i s utvářejícím se panstvím Piastovců, počátek ražby denárů, založení pražského biskupství a nejstarších klášterů i systematické budování hradištních správních center

v Čechách (souhrnně např. *Charvát 2007; Sommer – Třeštík – Žemlička a kol. 2009; Sobiesak 2014*). Ačkoliv některé tyto procesy přerušilo či zbrzdilo období hluboké krize v době kolem roku 1000, významní přemyslovští panovníci první poloviny 11. věku, Oldřich a jeho syn Břetislav I., zajistili trvalé připojení Moravy do rámce přemyslovského panství, dokončili tvorbu správní struktury a navrátili českému knížectví pevnou pozici v koncertu lokálních mocností středověké středovýchodní Evropy (*Krzemieńska 1999; Žemlička 2007; Matla-Kozłowska 2008; Wihoda 2010, 85–112*).

EXKURS 1 – KOLÍNSKÝ KNÍŽECÍ HROB

Hrob objevený v roce 1864 v cihelně na předměstí Kolína lze označit za nejvýznamnější hrobový nález českého raného středověku. Na dně rozsáhlé jámy opatřené výdřevou byly nalezeny dva pohřby uložené hlavami k západu. Podle milodarů šlo o muže a ženu. Přesné okolnosti nálezu zůstávají bohužel zahaleny mlhou nejistot a mnohdy můžeme jen odhadovat, komu z pochovaných jednotlivé artefakty náležely. Také lze předpokládat, že byla část nálezů při neodborném vybírání dělníky přehlédnuta. I přesto jsou

Obr. 5.

Gombíky z kolínského knížecího hrobu (NM H1-55107–55112; foto Guna Halama-Leite).

Spherical buttons from the princely grave from Kolín (NM Prague H1-55107–55112; photo by Guna Halama-Leite).

Obr. 6.

Soubor kování z řemení meče zdobených karolínským rostlinným stylem, zlacené stříbro a nielo. Kolín – knížecí hrob (NM H1-55087–55090; foto Jana Butzke).

Set of sword-belt fittings with Carolingian vegetal pattern, gilded silver and niello. Kolín, the princely grave (NM Prague 55087–55090; photo by Jana Butzke).

dochované předměty naprosto výjimečné, a to nejen v kontextu raně středověkých Čech (souhrnně Košta – Lutovský 2014).

Z typicky ženských ozdob se zachovaly skleněné podélně žebrované korálky modré barvy a šperky zdobené filigránem a granulací – stříbrné zlacené bubínkové náušnice (obr. 123), perly ze stříbra a zlacených slitin barevných kovů (obr. 52, 54:1) a zlacená závěsná schránka, takzvaná kaptorga (obr. 66). Pět zlacených gombíků mohlo být rozděleno mezi oba pochovaně. Šlo o exempláře různých typů a velikostí – pár velkých gombíků dekorovaný filigránovým ornamentem, fragmenty tepaného gombíku s atypickým motivem a pár malých podélně členěných gombíků zdobených granulací a na pólu kabošonem² z modrého skla (obr. 5, 12, 17, 115, 122). Důležitou součástí mužské složky výbavy tvořila militaria, mezi něž řadíme torzo železného meče s přepychovou stříbrnou garniturou řemení, kterou zdobily karolínské rostlinné ornamenty zvýrazněné částečným zlacením a tmavým nielem³ (obr. 6), dále sekera a konečně lité měděné ostruhy

2 Kámen nebo kousek skla s vypouklou svrchní a rovnou spodní stranou, užívaný při výrobě šperků.

3 Označení pro výzdobnou techniku, při které jsou drážky v povrchu kovu vyplňovány kontrastní pastou ze směsi obsahující obvykle síru, stříbro, měď a olovo, jež se žiháním přemění na sulfidy černavé barvy.

Obr. 7.

Stříbrný zlacený kalich z kolínského knížecího hrobu. Kolín, 9. století, spodní část upravena v 19. století (NM 55086; foto Jana Butzke).

Silver-gilt chalice from the princely grave from Kolín. 9th century, the lower part was modified in 19th century (NM Prague H1-55086; photo by Jana Butzke).

s bohatou pájenou výzdobou z hrubé granulace a perlovaných drátků, uložené do hrobu se shodně zdobenými kovánými úchytných řemínků (obr. 4). Slonovinový přívěsek ve zlatých manžetách, bezpochyby amulet mimořádného symbolického významu (obr. 51), patří nejspíše do výbavy muže, podobně jako drobná stříbrná zlacená kování drobného řemení. Ta pravděpodobně původně zdobila lýtkové řemeny, typickou součástí kroje franských elit. Zatímco průvlečky byly pokryté výzdobou v karolínském rostlinném stylu, na nákončí byl uplatněn vzácný motiv čtvernohého zvířete (obr. 85). Artefaktem zcela mimořádného významu je stříbrný, částečně zlacený liturgický kalich karolínské provenience (obr. 7). Soubor nádob z hrobu doplňují další cenné exempláře nízká skleněná miska a číška se síťovým ornamentem z nataveného skleněného vlákna, ve zlomcích dochovaná bronzová mísa a zbytky vědra okovaného železnými obručemi.

Výbava kolínského hrobu slučuje předměty franské provenience a artefakty velkomoravského rázu, které však byly pravděpodobně alespoň zčásti vyrobeny v Čechách. Extrémní bohatství inventáře a výskyt řady předmětů s vysokým symbolickým statusem dokládají, že byli v kolínském hrobě pochováni zástupci nejvyšší společenské elity. Některé unikátní předměty z mužské části výbavy snad jejich majitel obdržel darem od východofranského panovníka. Mešní kalich je možnou připomínkou takových událostí, jako byl křest čtrnácti českých knížat v Řezně roku 845. Obdarování mečem s honosnou garniturou mohlo být součástí obřadu investitury stvrzujícího vazalský vztah českého velmože vůči franskému panovníkovi. V době před uložením předmětů do hrobu, k němuž nejspíše došlo během třetí čtvrtiny 9. století, se symbolický obsah těchto předmětů již proměnil. V muži z kolínského dvojhrobu můžeme oprávněně spatřovat zástupce nejvyšší elity tehdejších Čech, jednoho z předáků, které franské písemné prameny označují jako vévody či knížata. Nelze vyloučit, že k bohatství výbavy přispěly i mimořádné okolnosti úmrtí pohřbených, neboť samotné současné pochování muže a ženy nebylo v raně středověkých Čechách obvyklé.

2. Bohatství z českých hrobů – možnosti a meze poznání šperku

Nehrobové nálezy plechových a drátěných ozdob sice v posledních letech přibývají, stále jsou však málo početné, a navíc zpravidla pocházejí z nestratifikovaných kontextů (obvykle z povrchových průzkumů detektorem kovů). Charakteristické je, že ztrátové exempláře jsou zpravidla prostší oproti artefaktům z hrobových výbav. Pokud jich tak v budoucnu přibude, mohly by přesněji ilustrovat jakost běžně užívaných ozdob. Šperky z hromadných nálezů jsou v Čechách, na rozdíl od depotů zlomkového stříbra ze sousedního Polska, velmi vzácné. Připomeňme zde nálezy denárů a šperků z Čistěvsí ukrytý těsně před koncem 10. století (*Polanský – Tomková 2006*) nebo slavný žatecký poklad deponovaný do země na začátku 11. věku (*Preidel 1940*).

Naši představu o českém i moravském šperku 9. a 10. století formují téměř výhradně objevy z hrobů, jež mají ze své podstaty intencionální charakter (*Härke 1993*). Jejich přítomnost v archeologické evidenci je tedy odrazem záměrného lidského jednání v minulosti. Odrážejí v průběhu času se měnící společenský kodex, který především určoval, zda vůbec pozůstalí cenné předměty do hrobu vkládali, a pokud ano, pak které typy ozdob preferovali, případně v jakém množství a za jakých okolností. Reálné rozšíření či spektrum luxusního šperku ve společnosti, míru zastoupení drahých kovů či množství ozdob akumulovaných konkrétními osobami či rodinami můžeme proto prostřednictvím hrobových nálezů sledovat jen nepřesně a zkráceně. Stejně tak není bohatství vložené do hrobu jediným ani přímočarým dokladem společenského postavení zesnulého. To mohli pozůstalí vyjadřovat různými způsoby, z nichž některé již dnes pravděpodobně nedokážeme na základě archeologických dokladů rozpoznat.

Archeologický obraz Čech v 9. století výrazně ovlivnil průnik nových pohřebních zvyků, který chápeme jako odraz napodobování elit okolních oblastí s pokročilejší integrací společnosti (v našem případě Franské říše a Moravy) nově etablovanou společenskou elitou na českém území (*Krumphanzlová 1966; Štefan 2007, 825–827*). Kremaci (případně způsob pohřbívání, který uniká archeologické evidenci) nahradil kostrový rítus. Fenomén proměny ritu se pomalu šířil z vrcholu společenského žebříčku k nižším sociálním vrstvám a z center do periferií. S čtenějšími doklady kostrového pohřbívání se v Čechách setkáváme od druhé poloviny 9. století, do starší části 9. věku lze prozatím s jistotou klást jen několik hrobů z nejstarší fáze pohřebiště u jezírka Libuše na Staré Kouřimi (*Šolle 1966, 33–43, 60–84; Profantová 2001*). Přesto však ve druhé polovině 9. i v 10. století existovala v Čechách řada regionů,

odkud nemáme pohřbívání doloženo vůbec nebo zcela marginálně. Bohužel není možné sledovat dynamiku vyznívání starší formy ritu, neboť ji archeologie zachycuje jen výjimečně, zpravidla na mohylnicích (Lutovský a kol. 2023). Pravdou zůstává, že hustší síť plochých pohřebišť z doby před pokročilým 10. stoletím známe doposud pouze z užších středních Čech, kde se formovalo přemyslovské panství. Pohřbívání se zde soustředilo do aglomerací významných hradišť, jakými byla Praha, Levý Hradec, Klecany či Budeč, ale známe i pohřebiště bez přímého kontaktu s centry (například Žižice, Slaný-Kvíček, Brandýsek, Stehelčevy, Dřevčice, Zeleneč, Praha-Lahovice, Praha-Motol nebo Praha-Řáblice). Značný význam mají v tomto ohledu také středovýchodní Čechy v čele se jmenovaným kouřimským pohřebišťem (Šolle 1959; 1966) a nekropolemi z aglomerace hradiště v Libici nad Cidlinou (Turek 1976; 1978; Mařík 2009, 72–138; Košťová 2014). Podstatně slabší je naše poznání pohřebišť center severozápadních Čech, jako byly Litoměřice, Žatec nebo Zabušany se slavnou železnou mohylou. Zpravidla chudé inventáře mohylových pohřebišť známých převážně z jižní poloviny Čech k poznání variability raně středověkého šperku přispívají jen v omezené míře (Lutovský a kol. 2023). Jistou výjimku představují mohylníky v Hlohovičkách na Rokycansku (Lutovský – Tomková 1994) nebo na Holém vrchu v aglomeraci hradiště v Prachovských skalách (Turek 1946). Rozšíření pravidelného pohřbívání po celé osídlené oblasti Čech souvisí až s takzvanými řadovými pohřebišti mladší doby hradištní, tedy od pokročilého 10. a především 11. století. V té době se však součástí výbavy stávaly z kovového šperku zpravidla jen standardizované esovitě náušnice či vzácnější, obvykle relativně prosté prsteny (Krumphanzlová 1974). Honosný šperk, snad až na takovou výjimku, jakou jsou zlaté splétané záušnice, pocházející nejspíše z pohřebiště v prostoru bývalého dolu Hermann v Zabušanech (Tomková – Hlava – Soukup 2013), v této době v hrobech již nenacházíme.

Podobně jako proměna ritu byl i dynamický vývoj ukládání hrobové výbavy projevem vnitřní proměny společnosti (obecně např. Steuer 1982, 517–528; 1995; Brather 2008; Štefan 2011). V první etapě kostrového pohřbívání bylo zvykem vkládat do hrobu poměrně široké spektrum předmětů, které vedle součástí oděvu a ozdob zahrnovalo i zbraně a nádoby, jež jsou typickými reprezentanty potravinových milodarů. Podoba pohřební výbavy se měnila v čase i prostoru na základě místních zvyklostí. Postupně však všude docházelo k redukci hrobových výbav charakterizované vymizením některých kategorií předmětů nebo symbolickým nahrazením celé skupiny přídavek částí se shodnou symbolickou výpovědí (tzv. *pars pro toto*). Symboliku zbraní jako hrobových přídavek tak například brzy nahradily ostruhy, které dostačovaly k demonstraci jezdeckého a bojovníckého stavu (Klápště 2009, 530). Pozvolněji ve výbavách ubývaly artefakty tvořící část kroje. Proces redukce výbav probíhal nejrychleji u mužů, o něco pomalejší byl

pravděpodobně u žen, kde nejvýraznější archeologicky zachované součásti výbav představují šperky (a tedy součásti kroje), nejpomalejší tempo měl v dětských hrobech. Zatímco dívky byly obvykle vybaveny stejnými ozdobami jako dospělé ženy, malé chlapce někdy doprovázely místo funkčních militarií miniatury seker a ostruh, jež snad byly vyrobeny přímo pro funerální účely. Podobně jako nástup kostrových pohřebišť probíhal i proces redukce hrobové výbavy lokálně různým tempem, odlišná dynamika je charakteristická především mezi centry a periferiemi, anebo kostelním a nekostelním pohřebním areálem. K upouštění od zvyku vkládání cenných přídavků do hrobů docházelo, tak jako v případě přechodu k inhumaci, zprvu u nejvyšší elity. Christianizovaní zástupci přemyslovského rodu a jejich nejbližší okolí se zřekli bohaté hrobové výbavy poměrně rychle, což je dobře patrné na příkladu pohřbů z 10. století z kostelů na Pražském hradě (např. *Borkovský 1953; 1975; Frolík a kol. 2000; Frolík 2005*). Po jejich vzoru přestali postupně vkládat cenné milodary do hrobů i další zástupci české elity. V roli prostředku reprezentace moci a její kontinuity v rámci rodu zemřelého nahradilo bohatý hrobový inventář pochovávaní na prominentním místě v blízkosti významné kostelní stavby či případně označení hrobu nákladným náhrobkem (k tomu např. *Steuer 1995; Härke 2001; 2003*). Tyto tendence však neměly výlučnou platnost a odlišnosti mezi jednotlivými oblastmi i nekropolemi nemusí být jen výsledkem rozdílného datování, ale i řady nechronologických faktorů. Doprovodným, pro bádání nad vývojem šperku a šperkařství v Čechách neblahým důsledkem proměny vztahu společnosti k vkládání milodarů do země je vymizení většiny kategorií šperku z naší evidence.

Mezi pohřby elit lze vyčlenit několik celků s mimořádně bohatou výbavou se značným podílem předmětů zahraniční provenience a atributů moci či obecně artefaktů s vysokým symbolickým statusem. Považujeme je za pohřby zástupců nejvyšší elity – vévodských rodů 9. století. Přední místo mezi nimi zaujímá dvojhrob muže a ženy z Kolína (Exkurs 1; *Košta – Lutovský 2014*). Mimořádně cenný soubor, který zahrnuje velkomoravské importy i karolínský náhrdelník s antickou kamejí, byl objeven v mohylovém ženském hrobu v Želénkách u Teplic, v zázemí zabrušanského hradiště (Exkurs 5; *Schránil 1925; Sklenář 1985*). Nálezy z pohřebiště ve Staré Kouřimi, na němž byli pochováni zástupci několika generací nejvyšší elity, ukazují podobný obrázek (*Šolle 1959; 1966*). Mezi symbolickými artefakty mužských elit tehdy dominovaly franské předměty či jejich napodobeniny, zatímco ženský šperk odráží moravský vliv a ve své mladší fázi je úzce provázán s produkcí českých dílen. Vkládání cenných milodarů do hrobů doprovázené vysokým podílem importů je charakteristické pro ranou fázi vývoje elit, které iniciovaly vznik domácích dílen na výrobu luxusních předmětů. Mezi důvody, proč bylo právě v těchto hrobech uloženo takové množství luxusních předmětů, musíme uvažovat

i okolnost, že zde pochovaní zástupci nejvyšší elity zemřeli v časech, kdy se pozůstalí, kteří ve skutečnosti rozhodovali o tom, jaké prostředky pro „reprezentaci“ zemřelých na jejich poslední cestě zvolí, řídili právě zvykem vkládání bohaté neredukované hrobové výbavy (Steuer 1982, 421, 525–528; 1995, 89–95). Doba trvání tohoto zvyku v Čechách, alespoň pokud můžeme na jednotlivých pohřebištích pozorovat, nebyla dlouhá. Pohybovala se v řádu několika desítek let. Obdobně postavení jedinci zemřelí o několik desetiletí dříve či později by tedy v dnešní archeologické evidenci nezanechali zdaleka tak výraznou stopu, alespoň pokud by jako místo jejich posledního odpočinku nebyl zvolen interiér kostela. Důvodem uložení neobvykle bohaté výbavy mohly být i mimořádné události, které archeologické doklady v naprosté většině případů neumožňují objasnit. Příkladem může být osamocený pohřeb dospívající dívky v základech halové stavby na vinořském hradišti (Exkurs 4; Štefan a kol. 2023).

Úroveň poznání šperku v Čechách 9. a 10. století je do značné míry ovlivněna počtem a kvalitou hrobových nálezových kontextů a stavem jejich odborného vyhodnocení. Především posledně jmenovaný faktor prošel v posledních desetiletích velice příznivým vývojem, takže v současné době disponujeme soubornými publikacemi všech klíčových pohřebišť prezentovanými často v široké souvislosti celého sídlištního areálu. Takový komplexní úhel pohledu proto můžeme uplatnit například pro raně středověké aglomerace Prahy (souhrnně Tomková – Frolík 2005), Levého Hradce (Tomková a kol. 2012; 2020), Libice nad Cidlinou (Mařík 2009) i Budče (Štefan – Krutina 2009; Bartošková 2010; 2014). Velice pozitivní je rovněž rychlé zpřístupnění katalogů i souborných studií pohřebišť, jejichž archeologický odkryv probíhal v posledních desetiletích. Zmíňme například pohřebiště v Žalově – Na Panenské (Tomková 2012, 162–248), Zelenči (Lutovský – Špaček 2020) nebo Mlékojedech (Derner 2012), dva pohřební areály v Klecanech (Profantová a kol. 2010; 2015), část rozsáhlé nekropole v Kaníně (Mařík 2009, 72–135) či pohřebiště Triangl v Praze-Střešovicích (Frolíková-Kaliszová 2023). Pokud jde o kvantitu, tedy počet známých hrobů, potažmo hrobových nálezů šperku, nejsou na tom Čechy v evropském kontextu vůbec špatně, nemohou se však srovnávat se situací na Moravě. Zatímco z mnoha tisíc moravských hrobů velkomoravského období jich byly vysoké stovky vybaveny tisíci exempláři honosného (tzv. veligradského) šperku, spočívá v Čechách těžiště poznání luxusního šperku, kromě několika zmíněných bohatých hrobů, na dvou nekropolích střední velikosti, pohřebišti u jezírka Libuše na Staré Kouřimi (Šolle 1959; 1966) a pohřebišti Lumbeho zahrada na pražských Hradčanech (Frolík – Smetánka 2014; Frolík a kol. 2014). Tato skutečnost nás výrazně limituje v pochopení dynamiky vývoje a regionální variability recepce i případné produkce honosných ozdob. Věnujme nyní krátkou pozornost oběma

klíčovým pohřebišťm, která formují naši představu o podobě raně středověkého šperku v Čechách.

Hradiště Stará Kouřim bylo jednou z nejvýznamnějších raně středověkých pevností v Čechách a patřilo významnému knížecímu rodu, jehož členové podle údajů v písemných pramenech soupeřili o moc s Přemyslovci. Pevnost se během 9. století postupně rozrůstala, až její tříprostorový areál dosáhl rozlohy 44 hektarů (Šolle 1966). Zástupci starokouřimské elity včetně několika generací místních vládců si, pravděpodobně spolu s dalšími členy jejich široce pojaté domácnosti, jako místo posledního odpočinku vybrali prostor mezi vnitřním a středním valem, při přírodním jezírku zvaném v pozdější tradici Libuše či Libušina lázeň, které bylo zřejmě objektem uctívání. V průběhu archeologického výzkumu pohřebiště, který probíhal v letech 1956 až 1958 pod vedením Miloše Šolleho, zde bylo identifikováno 161 pohřbů (Šolle 1959; 1966, 33–54, 60–83, 136–165, 255–273). Výbavu obsahovala přibližně třetina z nich a šperk byl nalezen pouze ve 23–24 hrobech. Některé byly vybaveny jen jednou prostou ozdobou, jiné však obsahovaly početné kolekce honosného šperku.

Podářilo se vymezit tři chronologické fáze pohřebiště, z nichž nejstarší (A) začíná již v první polovině 9. století, a tak nám poskytuje vlastně nejstarší kvalitní doklady o skladbě raně středověkého šperku v Čechách. Počet hrobů této fáze není vysoký, ale jsou do ní řazeny oba mužské knížecí pohřby 55 a 120 (Exkurs 2), a také mimořádně bohaté hroby s ženskou výbavou označené čísly 110 a 49b (obr. 8), stejně tak jako několik dalších významných celků obsahujících šperk, jako například hroby 86 nebo 132. Nejstarší fázi pohřbívání převrstvily kompaktní řady hrobů s pohřby orientovanými k jihozápadu (fáze B1), které obsahují bohaté kolekce převážně stříbrného šperku velkomoravského rázu, ale i ozdoby úzce svázané s užšími středními Čechami a s produkcí známou z pokladů zlomkového stříbra. Set takového šperku pochází především z mimořádně bohatého hrobu 106b, označovaného jako pohřeb kouřimské kněžny, bohaté kolekce šperku ale najdeme například v hrobech 48, 87 nebo 96b a objevují se i mužské hroby s ostruhami s dlouhým bodcem. Podle nejnovějších zjištění se zdá, že pohřbívání v této fázi začalo nejspíše během třetí čtvrtiny 9. století a na začátku či v první polovině 10. století nastoupila poslední fáze (B2), charakterizovaná relativně chudě vybavenými hroby východozápadní orientace. V jejich inventáři se ještě objevují ostruhy s dlouhým bodcem, dominují esovitě záušnice a ojediněle se objevuje například jantar. Poslední hroby byly na pohřebišti uloženy někdy ve druhé polovině 10. věku.

Pohřebiště u jezírka Libuše má klíčový význam pro pochopení začátku vývoje českého šperku v období současném s mojmírovskou Moravou, zatímco nejmladší etapa pohřbívání má výrazně prostší charakter, srovnatelný s řadou jiných lokalit. Horizontální stratigrafie i změna orientace hrobů pomáhaly již od doby objevu

Obr. 8.

Výběr nálezů šperků z hrobu 49b na pohřebišti U Libuše na hradišti Stará Kouřim: zlaté, stříbrné a zlacené perly, zlacené náušnice a závěsné amulety. Kouřim, okr. Kolín (NM H1-118564–118568, 118571–11574, 118576–118577; foto Jana Butzke).

Selection of jewellery finds from the grave 49b at the elite burial ground in the Stará Kouřim hillfort: gold, silver and gilded beads, gilded earrings and amulet pendants. Kouřim, Kolín District (NM Prague H1-118564–118568, 118571–11574, 118576–118577; photo by Jana Butzke).

pohřebišťe, po níž bezprostředně následovala publikace archeologického výzkumu, formovat názory na vývoj hmotné kultury v Čechách 9. a 10. století.

Druhé jmenované pohřebišťe označované tradičně (byť nepřesně) podle Lumbeho zahrad se nacházelo na severní hraně Jeleního příkopu naproti hradčanské ostrožně a na severozápad od Pražského hradu, na východním okraji hradní Bažantnice a bezprostředně na západ od areálu Jízdárny (Frolík – Smetánka 2014; Frolík a kol. 2014).⁴ Archeologický výzkum vedený Zdeňkem Smetánkou zde mezi

⁴ Zažitě označení není přesné, protože obě části Lumbeho zahrady začínají západně od místa archeologického výzkumu (Frolík – Smetánka 2014, 7). Protože však bylo použito v souhrnné publikaci pohřebišťe, rozhodli jsme se je ve tvaru „pohřebišťe Lumbeho zahrada“ respektovat i v této studii. Důsledně se však vyhýbáme označení „pohřebišťe v Lumbeho zahradě“, který považujeme, na rozdíl od označení „za Jízdárnou“ (Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1973; 1974) nebo „Jízdárna – západní skupina“ (Tomková 2005), za topograficky nepřesný. Zároveň upozorňujeme na to, že označení „Jelení ulice – Lumbeho zahrada“ se užívá topograficky správně pro jiný pohřební areál v aglomeraci raně středověkého Pražského hradu (Tomková 2006, 78–104).

lety 1972 a 1977 odkryl 148 hrobů uspořádaných do nepravidelných řad, které náležely zpravidla ženám a dětem (pohřebiště charakterizoval nízký index maskulinity, tedy nízké zastoupení hrobů dospělých mužů). Pohřbívání začalo v pokročilém 9. století a jeho závěr zrcadlí nález denáru knížete Jaromíra z počátku 11. století v periferně umístěném hrobě 125 (*Frolík – Smetánka 2014, 201*). Téměř dvě třetiny hrobů obsahovaly výbavu a plná třetina byla vybavena šperky z drahých kovů či pozlacenými ozdobami, případně jezdeckým vybavením a zbraněmi. Pohřebiště má bohužel jednofázový charakter a jeho vývoj lze modelovat pouze na základě hrobových výbav (datování ostatků radiouhlíkovou metodou bylo prozatím neúspěšné). Nabízí se několik alternativních možností řešení chronologie pohřebiště, především v závislosti na interpretaci vývoje šperku. To by mělo vést k opatrnosti při jeho využití k datování vývoje raně středověkých ozdob, abychom se vyhnuli důkazu v kruhu. V každém případě se zdá, že pohřbívání začalo v době současné se střední fází pohřebiště na Staré Kouřimi – U Libuše (B1), v níž se zde ukončilo ukládání bohatého šperku, takže šperk z těchto významných lokalit demonstruje spíše následný vývoj, ve kterém Lumbeho zahrada zaujímá mladší etapu.

Mezi pohřby vynikají mimořádně bohaté celky 16 a 53 obsahující zlaté ozdoby velkomoravského rázu a šperk se zoomorfní výzdobou, ale nevybavené jantarovými korálky, esovitými záušnicemi ani záušnicemi s očkem, nebo hrob 82 se stříbrným řetězovým náhrdelníkem s dvojicí kaptorg, atypickými stříbrnými bubínkovými náušnicemi a jantarovými fasetovanými korály. Součástí výbavy hrobu 16 byla i luxusní kaptorga s aplikovanou výzdobou na zlaceném řetězovém nákrčníku (obr. 9). V řadě dalších pohřbů, například 81, 84, 104 či 115, se vyskytl šperk velkomoravského rázu, často v kombinaci se záušnicemi či jantarem. Vedle hrobů s náhrdelníky s olivovitými korály (např. 29, 42 či 56) typickými pro 9. století a raný 10. věk, se zde nacházejí pohřby s koliery z kamenných, jantarových a stříbrných košíčkových perel charakteristické pro vrcholné a pokročilé 10. století (např. 100 nebo 117). Z hrobů s mužskou hrobovou výbavou stojí za připomenutí pod hrobem 74a ležící dětský pohřeb 74b, který kromě sekerky doprovázela i rolnička, skleněný kulovitý závěsek a pár gombíků.

Pohřebiště Lumbeho zahrada bylo součástí rozsáhlé koncentrace pohřebišť, která se ve druhé polovině 9. a v 10. století rozprostírala v širokém půlkruhu kolem ostrožny Hradčan od Královské zahrady severně od Pražského hradu po areál pozdějšího Strahovského kláštera a Malovanku (*Tomková – Frolík 2005*). Nejbližší prostorový vztah má pohřebiště Lumbeho zahrada k pohřebišti rozkládajícímu se na ploše Jízdárny Pražského hradu (především bezprostředně jižně od ní – takzvaná východní a střední skupina hrobů u Jízdárny), od kterého jej dělí několik desítek metrů. I na něm byly odkryty bohaté ženské hroby z 9. až 10. století.